

FOLKLORŞÜNASLIQ

ƏKRƏM HÜSEYNZADƏ

NAXÇIVAN FOLKLOR MƏTNLƏRİNİN MUXTARIYYƏT
İLLƏRİNDƏ TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ

Məqalədə Naxçıvanın türk dünyasının mərkəzlərindən biri olması və bu yurdun daha geniş coğrafi ərazini əhatə etməsi danılmazdır. Vaxtı ilə geniş qədim Naxçıvan folklor nümunələri baxımından çox əhəmiyyətli məkan olmuşdur. Tədqiqatda müstəqillik illərində bölgədə folklor mətnlərinin toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində görülən işlər milli yaddaşa və milli dəyərlərimizə münasibətin göstəricisi kimi misilsiz aktualıq daşıyır. Bu nümunələr xalqın kağızda yox, ağızda, ürəyinin başında, yaddaşlarda yaratdığı nümunələrdir. Müstəqillik dövrünün əsas cəhətlərindən yüksək peşəkarlıq, millilik, dünya elminə inteqrasiya və vətənpərvərlik aktualıq daşmalıdır.

Muxtariyyat dövründə qazanılmış uğurlardan biri də folklorumuza mükəmməl və milli düşüncə ilə yanaşan tədqiqatçılar onu yad təsirlərdən hişf etməyə çalışırlar.

Açar sözlər: Haxışta məclisi, sovet dönəmi, nəsil-dən-nəslə, əsrdən-əsrə, zərb-məsəllər.

Naxçıvan folklorunun etnokulturoloji sistemdə milli yaddaşın yaşadılması, təbii ki, folklorun hərtərəfli öyrənilməsi, zədəsiz, itkisiz şəkildə hişf edilməsi ilə də şərtlənir. Folklorun öyrənilməsi işinin isə mətn materiallarının toplanıb nəşr edilməsindən başladığını nəzərə alan Azad Nəbiyev bununla bağlı üç mərhələ müəyyənləşdirmişdi: 1800-1900-cu illər; 1900-1940-cı illər; 1940-cı illərdən sonrakı dövr (9, s. 60, 61, 76). Fikrimizcə, mətnlərin toplanma, nəşr, tədqiq tarixini 1920-ci ilə qədərki dövr, sovet dönəmi, müstəqillik illəri kimi üç mərhələdə öyrənmək daha əlverişlidir. Məhz belə bir bölgü müxtəlif zamanlarda folklorla, milli dəyərlərimizin bərpasına münasibətin bir çox cəhətlərini aşkarlamağa daha münbit şərait yaradır. Bu təsnifatdan da görüldüyü kimi, son iki mərhələ Naxçıvanda muxtariyyət illərini əhatə edir. Danılmazdır ki, birinci mərhələdə milli folklorşünaslarımızla digər xalqların nümayəndələrinin fəaliyyətləri fərqli məqsədlər daşıyıb. Naxçıvan şəhər məktəbinin müəllim inspektoru K.A. Nikitinin Nuh peyğəmbərlə bağlı rəvayətləri toplaması, 1882-ci ildə çap etdirməsi zaman-zaman yüksək dəyərləndirilmişdir. Nədənsə onun yazısında Naxçıvan adının ermənilərlə əlaqələndirilməsi, yalnız fars, erməni müəlliflərinə istinad edilməsi, Nuh peyğəmbərin arvadının öldüyü Mərəndin fars şəhəri adlandırılması (11, s. 11-13) və başqa məsələlər nəzərə alınmamışdır. Halbuki bütün bunlar yetərincə narahatlıq doğurur, süni şəkildə ciddi problemlər yaratmaq məqsədi daşıyır.

Folklorşünas Seyfəddin Rzasoyun qənaətinə, 20-30-cu illərdə Azərbaycan folklorşünaslıq elmi nəzəri baxımdan inkişaf etdisə də, 30-cu illərdə millətin intellektual potensialının qaymaqları, eləcə də folklorşünasları amansız şəkildə məhv edildi, folklorşünaslığın bütün səviyyələri üzrə inkişafına balta çalındı, sovet ideologiyasına sədaqətlə qulluq edən folklorşünaslar yetişdirildi. Həmin dövrdə mütərəqqi folklorşünaslarımız öz fəaliyyətləri çərşivəsində xalq ədəbiyyatımızın xilasına cəhd göstərdilər (12, s. 9-10). Bunlar isə, heç şübhəsiz ki, məsələlərə fərqli prizmadan yanaşmağı tələb edir.

Sovet dövrünün ilk illərində Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin Naxçıvan Şöbəsi bölgədə folklor mətnlərinin toplanması üçün müəyyən işlər görür. 1923-cü ildə cəmiyyət öz büdcəsindən toplayıcılar üçün vəsait ayırır. 1927-ci ilin aprel ayında cəmiyyətin ədəbiyyat bölməsinin iclasında dörd misralı nümunələrin toplanmasına (hər bəndi 10 qəpik), tapmaca, yanılmac və bu kimilərin hər birinə 15 qəpik, nağıl və düzgünlərə 2 manat verilməsi nəzərdə tu-

tulur (6, s. 58).

“Maarif işçisi” 1927-ci (№ 6-7), 1928-ci (№ 1-2) illərdə bölgədə yayılmış bayatılardan nümunələr dərc etmiş, budala, çaqala, pələ, həyan və başqa sözlərin izahını da vermişdi.

1930-cu ildə Hümmət Əlizadə Ordubadda Aşıq Muxtardan “Koroğlunun Ballica səfəri”ni yazıya alır (95, s. 182). Müəllim Baxşəli Sultanovdan “Gül Sənavərə neylədi, Sənavər Gülə neylədi”, “Üç bacının nağılı”, “Üç şahzadə”, “Hazarandastan bülbülü”, “Məhəmməd”, “Hambal Əhməd”, Bağır Qədimovdan “Şahzadə Mütəlib”, Kərbəlayı Həsən Yusif oğlundan “Qırx qonça xanım”, “Beçə dərviş”, Əbdül Hacı oğlundan “Dərzi şagirdi Əhməd”, İbrahim Əli oğlundan “Məlik Məhəmməd və Məlik Əhməd”, Məhəmməd Nəriman oğlundan “Şükufə xanım”, “Cəlayivətən” kimi klassik nağıllar toplanır (2, s. 124-138, 157-182, 215-266, 267-276, 329-340; 3, s. 14-27).

Həmin dövrdə Əhəd Qədimovdan toplanıb “Hakuşka” adı ilə nəşr etdirilən yazıda isə toplayıcı qeyd edir ki, “Hakuşka”ya bəzi yerlərdə “Haxışta” deyilsə də istər ifa tərzinə, istərsə də mətnlərinə görə onlar fərqlidirlər. Guya haxıştaları qızlar ağacdan asılmış yelləncəkdə oxuyur, hakuşkaları isə qadınlar yan-yana düzülüb qaval çalmaqla ifa edirlər. Ancaq araşdırmalar göstərir ki, iki cür adlanma janr, ifa fərqi ilə yox, regionallıqla bağlıdır. Əvvəllər toy məclislərinin xarakterinə uyğun formalaşan bu nümunələr “Haxışta məclisi” adı ilə avtonomluq qazanmışdır. Haxışta məclisi bir tərəf məğlub olana, yəni bir tərəf qarşılıq verə bilməyə qədər davam etmişdir. Uduzan tərəf məclisə xidmət göstərmişdir (8, s. 87).

Tədqiqatçılar çox haqlı olaraq “zümrvə represiyadan” (1937-1938) kütləvi deportasiyaya (1988) qədərki dövrdə “folklor işinin siyasi şəraitə uyğun olaraq aparıldığından” (7, s. 76), bunun zərərli nəticələrindən bəhs etmiş, fikirlərini konkret faktlarla sübuta çatdırmışlar. Siyasi şəraitə uyğun olaraq saxta folklor mətnlərinin hazırlanıb nəşr etdirilməsi bu dövrün səciyyəvi cəhətlərindən birinə çevrilmişdir. Bütövlükdə folklorumuza mükəmməl və dinamik sistem kimi yanaşan tədqiqatçılar isə imkan daxilində onu yad təsirlərdən hidz etməyə çalışırdılar.

Məlumdur ki, Naxçıvan nümunələrinin toplanması, nəşri, tədqiqinin bütün tarixi ərzində Nuh peyğəmbər, İlanlı dağ, Əlincə qala, Əshabi-Kəhf, Arpaçay əfsanələri ağırlıq mərkəzini təşkil etmişdir. Əhliman Axundov 1968-ci ildə “Əshabi-Kəhf”, “Nuhdaban”, Sədnik Paşayev “Apardı sellər Saranı”, “Sara, Arpaçay və əjdaha”, “Quş qeyrəti”, “Nəğməkar Fərhad”, “Gilan qarısı” (10, s. 44, 46, 49, 71, 72) mətnlərini nəşr etdirmişlər.

Naxçıvanda yaşayan qədim tayfaların dünyabaxışını daha aydın əks etdirən Gəmiqaya rəsmləri (4, s. 7) bədii təfəkkür, estetik baxışlar, dini-ideoloji təsəvvürlərlə əlaqəli qiymətli mənbələrdir (5, s. 79). Mifoloji məzmunlu bu rəsmlər mif postulatları kimi maraqlı doğurur, uzun illərdir ki, bu təsvirlər tədqiq olunur. “Azərbaycan mifoloji mətnləri” kitabında Naxçıvandan toplanmış 150-dən artıq mətnin verilməsi bölgədəki zəngin mif repertuarı barədə dolğun təsəvvür yaradır.

Çoxcildli “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın I kitabının Naxçıvana həsr edilməsi yeni mərhələnin ilk fundamental hadisəsi idi. On səkkiz bölmədən ibarət Naxçıvan cildinə çoxlu maraqlı mətnlərlə yanaşı Cabbar Cəlilovun Culfada aşıq Cəfərdən topladığı “Ziyad-Şövkət”, Nizami Əzizəliyevin Ordubadda Həvva Abdullayevadan yazıya aldığı “Arzu-Qənbər” dastanlarının, bölgənin folklor xəritəsinin də daxil edilməsi Naxçıvan folklor mühitinin zənginliyinin bütün yönümlərdən əksi baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Müstəqillik illərində folklorun regionlar üzrə öyrənilməsi də səciyyəvilik qazanır. Tədqirəlayıqdır ki, son illər nəşr olunan kitablar əraziyə görə folklorumuzun məhəlli, regional səviyyəsindən bəhs etməyə geniş perspektivlər açır. Naxçıvanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olması bu perspektivdə aparıcı xətti təşkil edir.

Müstəqillik illərində Naxçıvanda yaşayan araşdırıcıların fəaliyyətindəki iki istiqamət də

bu fonda daha açıq-aydın görünür:

1. Azərbaycan folklorunun ayrı-ayrı sahələri üzrə aparılan tədqiqatlar;
2. Bölgədə yayılmış mətnlərlə bağlı toplama və araşdırmalar.

Tədqiqatlarda da qeyd olunduğu kimi, Naxçıvan zaman-zaman ucsuz-bucaqsız türk dünyasında milli düşüncənin ağırlıq mərkəzlərindən olub, etnik-mədəni davranışlar yad təsirlərdən, bu yurdun adına-sanına layiq şəkildə, daim qorunub. Bütün bunlar isə bölgənin folklor mühitində öz təcəssümünü tapıb. Vaxtı ilə geniş coğrafi ərazini əhatə etmiş tarixi Naxçıvanın salnaməsi kimi folklor nümunələri çox əhəmiyyətli qaynaqlardır, bədii sözün tarix qarşısında misilsiz xidmətidir.

Bu nümunələr xalqın kağızda yox, ağızda, ürəyinin başında yaratdığı Naxçıvannamədir; bu diyarın söz xəzinəsi, öz xəzinəsidir (1, s. 8).

Son illər nəşr etdirilən yüzlərlə məqalə, müdafiə edilən dissertasiyalar, işıq üzü görən qırxdan artıq kitab bu xəzinənin zənginliyini şərtləndirir. Araşdırmalardakı yüksək peşəkarlıq, millilik, dünya elminə inteqrasiya müstəqillik dövrünün əsas cəhətlərindən biri kimi səciyyələnilir. Bu sahəyə son dərəcə yüksək qayğı göstərən Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin "Naxçıvan Muxtar Respublikasında xalq yaradıcılığı günlərinin keçirilməsi haqqında" çox mühüm tarixi sərəncamında deyilir: "Xalqımızın yaradıcı düşüncəsinin məhsulu olan miflər, əfsanələr, nağıl və rəvayətlər, zərb-məsəllər, tapmacalar, dastanlar, aşiq yaradıcılığı, meydan tamaşaları, xalq musiqi və rəqsləri nəsil-dən-nəslə, əsr-dən-əsrə Azərbaycan türklərinin ruhunu yaşadaraq zəmanəmizə qədər gətirib çıxartmışdır".

Məhz bu tarixi sərəncamdan sonra üçcildlik "Naxçıvan folkloru antologiyası"nın nəşri bölgə folklor mühitinin mənzərəsini tamlığı ilə üzə çıxarmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir və qeyd olunmalıdır ki, müxtəlif xalqlara məxsus mətnlərlə müqayisələr aparmaq üçün, eləcə də bir çox istiqamətlərdə araşdırmalardan ötrü fundamental baza yaradılmışdır.

Göründüyü kimi, müstəqillik illərində bölgədə folklor mətnlərinin toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində görülən işlər milli yaddaşa və milli dəyərlərimizə münasibətin göstəricisi kimi misilsiz aktuallıq daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. 3 cildə, I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 510 s.
2. Azərbaycan nağılları. 5 cildə, II c., Bakı: Çıraq, 2004, 352 s.
3. Azərbaycan nağılları. 5 cildə, III c., Bakı: Çıraq, 2004, 353 s.
4. Baxşəliyev V. B. Gəmiqaya təsvirləri. Bakı: Elm, 2003, 168 s.
5. Əliyev V.H. Gəmiqaya. Bakı: "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2005, 148 s.
6. Xəlilov F. Naxçıvanı öyrənən cəmiyyət. Bakı: Nurlan, 2005, 169 s.
7. İsmayılov H.Ə. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. Bakı: Səda, 2006, 336 s.
8. Qədirzadə H.Q. Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr (Naxçıvan materialları əsasında). Bakı: Elm, 2003, 368 s.
9. Nəbiyev A.M. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: Turan nəşrlər evi, 2002, 680 s.
10. Naxçıvan folkloru. Bakı: Nurlan, 2007, 248 s.
11. Никитин К.А. Топ. Нахичевань и Нахичеванский уезд// СМОМПК, Тифлис, 1882, вып. 2, с. 109-142.
12. Rzasoy S.G. Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji kontekst. Bakı: 2008, 188 s.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: ekrem.h@mail.ru*

Akram Huseynzade

EXPLORATION AND PUBLICATION OF NAKHCHIVAN FOLKLORE TEXTS DURING THE AUTONOMY PERIOD

According to the article Nakhchivan's being one of the centres of the Turkic world and covering larger geographical territory is an undeniable fact. Nakhchivan folklore samples are reflected in the books and monographies at the moment too. In the research paper collecting, publication, investigation of folklore texts in the region during the independence period is very actual as the sign of the care towards the national memory and values.

So these samples are not those created not on the paper but in people's mind, soul, and memory. Professionalism, nationality, integration to world science must be the main points of the independence period.

One of the successes of the autonomy is that researchers, who are perfect in our folklore and who approach national thinking, try to protect it from outer influences..

Açar sözlər: *Haxışta məclisi, sovet dönəmi, nəşildən-nəslə, əsrdən-əsrə, zərb-məsəllər.*

Акрем Гусейнзаде

ИЗУЧЕНИЕ И ПУБЛИКАЦИЯ НАХЧЫВАНСКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТОВ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Неоспоримо, что Нахчыван является одним из центров тюркского мира и охватывает более широкую географическую территорию этого края. Со временем древний Нахчыван стал очень важным местом с точки зрения фольклора. Работа по сбору, изданию, исследованию фольклорных текстов в регионе в годы независимости имеет неоценимую актуальность как показатель отношения к национальной памяти и национальным ценностям.

Эти примеры созданы не на бумаге, а в языке, в душе и в памяти народа. К основным аспектам периода независимости должны быть актуальны высокий профессионализм, национализм, интеграция в мировую науку и патриотизм.

Один из успехов, достигнутых в период автономии, - это то, что исследователи, идеально подходящие к нашему фольклору с национальным мышлением, пытаются защитить его от чужеродных влияний.

Ключевые слова: *Меджлис Нахышта, советский период, из поколения в поколение, из века в век, воздействующие поговорки.*

(Akademik Muxtar İmanov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlkin variant 21.06.2019

Son variant 22.11.2019